

PERCEPTIONS OF PROXIMITY AND DISTANCE IN THE EMINESCIAN POETRY

Alexandra-Măriuca Cîrstea
PhD. student, University of Craiova

Abstract: The concept of space occupies a central place in Eminescu. The closeness and the proximity and distance model the Eminescian poetic sensitivity. Thus, I will call for spatial, but also temporal, indices, which are in dissociable.

The frequency of the dumps will be followed here, now, almost, far away, by analyzing representative poems; then I will discuss the image, respectively, the mediation by description of proximity and distance.

Specifically, we will define indeterminate lethargy as an entity that does not accompany the image, the descriptive lethality, which is the most important, and which is metaphorically connected, and, last but not least, the narrative lethality, defined by the ambiguity between space and time, using the Bakhtinian phrase of the chronotope.

Finally, we will see if the perception of proximity and distance is explicitly illustrated or only suggested.

This work is built on three chapters, so, in the first, It's about contexts where immediately, directly, remains appear that are vectors of position of the body in relation to space. In the second and third chapters, it's about the perception mediated by legend, myth or narrative elements, specifying that it is often difficult to fit into a category, because the description encompasses narrative elements, as the narrative involves descriptive elements.

At Eminescu, we can say that we are in front of a morphology of language, the debris: here, now, near, far, they often manifest themselves, having the role of encoding that spatial configuration in the context of communication. We can speak of an indefinite juxtaposition that does not accompany the image and a relation of complementarity between the descriptive and the narrative.

In order to follow the eminescian perception on the closeness and the apartness we will try to classify the poems according to the frequency of the deictic. Adverbs of place, in particular, will be accompanied by images that are expressed through style figures such as: the antithesis (most commonly encountered), repetition, metaphor, metaphorical or personifying epithet.

Moreover, only if we follow these remains can we notice that they are in a relation of antinomy: here-there, now-then, near-far, the antithesis, thus remaining the dominant style figure.

Keywords: close, far, narrative, descriptive, time

Introducere

În cadrul temei generale, care este spațialitatea, îmi propun să urmăresc felul în care *aproapele* și *departele* modelează sensibilitatea poetică eminesciană. Voi face apel la indici spațiali, dar și temporali, de multe ori, indisociabili.

Astfel, voi urmări frecvența deixisurilor aici, acum, aproape, departe, precum și a "binomurilor *aproape-departe, concret-abstract, sus-jos, terestru-cosmic*" (Cornea, 1990: 9) prin analiza poemelor reprezentative; apoi voi aduce în discuție imaginea, respectiv, medierea prin descriere a proximității și a distanței. Ulterior, ne vom referi la medierea prin elemente narative, identificând acele poeme în care spațialitatea este sugerată de deixisul narativ.

Mai exact, vom defini deixisul nedeterminat ca pe o entitate care nu însoțește imaginea, deixisul descriptiv, care este cel mai pregnant, și care este conotat metaforic, și, nu

în ultimul rând, deixisul narativ, definit prin intermediul ambiguității dintre spațiu și timp, folosind sintagma bahtiniană a cronotopului.

În final, vom vedea dacă percepția asupra proximității și a distanței este ilustrată explicit sau dacă este sugerată.

Mi-am construit lucrarea pe trei capitole, astfel, în primul, voi încerca să selectez contexte unde apare nemediat, direct, deixisuri care sunt vectori de poziție ai corpului în raport cu spațiul. În capitolele al doilea și al treilea, voi vorbi despre percepția mediată prin legendă, mit sau elemente narrative, cu precizarea că de cele mai multe ori este dificil de fixat într-o categorie fiindcă descrierea înglobează elemente narrative, precum narațiunea presupune elemente descriptive.

La Eminescu, putem spune că ne situăm în fața unei morfologii a limbajului, deixisurile

aici, acum, aproape, departe se manifestă frecvent, ele având rolul de a codifica acea configurație spațială în contextul comunicării. Putem vorbi, de un deixis nedeterminat care nu însoțește imaginea și de o relație de complementaritate între deixisul descriptiv și cel narativ.

Pentru a urmări percepția eminesciană asupra aproapelui și departelui vom încerca să facem o clasificare a poemelor în funcție de frecvența deicticelor.

Adverbele de apropiere, îndeosebi, vor fi însoțite de imagini care sunt exprimate prin figuri de stil precum: antiteza (cel mai des întâlnită), repetiția, metafora, epitetul metaforic sau personificator.

De altfel, doar dacă urmărim aceste deixisuri putem sesiza că ele se află într-o relație de antinomie: aici-acolo, acum-atunci, aproape-departe, antiteza rămânând, așadar, figura de stil dominantă.

Mircea Martin vorbea de o dialectică a raporturilor între interior-exterior, între aproape-departe, terestru-cosmic, în sensul că lucrurile pot căpăta anumite semnificații dacă sunt analizate prin filtrul gândirii sau al conștiinței. De aceea consider justificabilă afirmația conform căreia: "trebuie să înțelegem imaginea în chip fenomenologic pentru a-i da o eficacitate psihanalitică" (Bachelard, 2005:197).

Menționăm și faptul că Edgar Papu îl considera pe Eminescu drept "cel mai mare evocator al categoriei departelui-el este un poet al imensității, al spațiului deschis" (Papu, 1971:23). Fiindcă operează cu cele două categorii, a aproapelui și a departelui, Papu, descoperă o întreagă morfologie a limbajului eminescian, jonglând cu cele două noțiuni după cum vom vedea în cele ce urmează.

Apropierea și distanța gramaticalizate

1.Deixisul nedeterminat

În această primă secțiune voi avea în vedere frecvența deixisurilor nedeterminate, adică acele forme adverbiale sau pronominale care apar fără a însoți imaginea și fără a sugera un spațiu anume, și care, vom vedea, se manifestă cu o frecvență redusă.

Un caz aparte este reprezentat de poemul din tinerețe *La mormântul lui Aron Pumnul (1866)*, unde se observă tripla ipostază a deixisului: nedeterminat, descriptiv și narativ.

Deixisul nedeterminat este identificabil în versurile: „*Acuma din pleiada-ți auroasă și senină/ Se stinse un luceafăr, se stinse o lumină*”. Adverbul de timp *acuma* ilustrează un topos în care universul resimte pierderea unei valori, iar metafora atribuită profesorului este cea de luceafăr: „*Se stinse un luceafăr, se stinse o lumină*”.

Deixisul descriptiv este redat prin intermediul adevverbului de loc *acolo*, prezent la forma populară *colo*: „*Te-ai dus, te-ai dus din lume, o, geniu nalt și mare/ Colo unde te așteaptă toți îngerii din cer*”. Acest deixis simbolizează spațiul celest, poetul metaforizând această despărțire a sufletului de trup.

Medierea prin raportare la un spațiu mitic este redată în finalul poemului tot cu ajutorul adverbului de apropiere *acolo*: „*Urmează înc-o cale-ți și lacrima duioasă.../ În cânturi răsurânde, suspine armonioase,/ Colo, în Elizeu.*”.

În ultimul vers, deixisul conotează un Eden al antichității, câmpiile Elizee, loc de veșnică încântare și fericire.

În poemul *Feciorul de împărat fără stea (1872)* deixisul nedeterminat este redat prin intermediul adverbului de loc *acolo* care face referire la cadru terestru, la cetatea împărătească:

„*Acolo sta-mpăratul-boierii lui de sfat/ Pe tronul-i de aur roșu sta mut și nemișcat*”.

Interesant este, vom vedea mai târziu, că acest poem conține și elementul descriptiv, redat prin intermediul unor adverbe de timp și loc.

Aceeași viziune este prezentă și în *Memento mori (1872)*, deixisul nedeterminat fiind evidențiat tot prin intermediul adverbului de loc: „*Colo-nchină idolatrul nențelesul foc de lemne/ Colo magul lui îi scrie pe o piatră strâmbe semne*”.

Referitor la această delimitare aici-acolo, acum-atunci, trebuie să precizăm și faptul că în lirica eminesciană pentru a observa anumite detalii, culori este necesar să ne situăm în proximitatea obiectului, iar acest lucru este ilustrat în poemul *Privesc orașul furnicar (1873)* unde aproapele este sugerat prin intermediul adverbului de timp *acum*: „*Ostașii vin în marș acum/ Ei trec mereu turra bumbum/ Și dup-un colț dispar acum*”.

Dacă analizăm *Povestea teiului (1878)* observăm că percepția asupra aproapelui este ilustrată prin intermediul repetiției: „*Mai aproape, mai aproape*”, ce conține două adverbe de loc și care simbolizează o apropiere spațială, cadrul este reprezentat de codru, de asemenea, un element comun în lirica eminesciană: „*Îngânat de glas de ape/ Cânt-un corn cunduioșare/ Tot mai tare și mai tare/ Mai aproape, mai aproape*”.

Această percepție asupra spațiului putem să o interpretăm prin intermediul fenomenologiei lui Maurice Merleau Ponty, conform căreia în fiecare moment „câmpul nostru perceptiv este umplut de oglindiri, de zgomote, de glasuri, de impresii tactile fugitive pe care nu suntem în stare să le relaționăm precis cu un context perceput, dar pe care, totuși le plasăm fără șovăire în lume, fără a le confunda vreodată cu reveriile” (Ponty, 1999:9).

În *Ușoare sunt viețile multora (1879)* deixisul este exprimat prin intermediul adverbului de timp *acum* care ilustrează atât timpul prezent și subiectiv, cât și spațiul din care iubita a dispărut: „*Deodată te văzui...o clipă numa/ Simții adânc amarul omenirii/ Și iată că-l cunosc întreg acum*”.

O notă oarecum diferită dezvoltă poemul *Minte și inimă (1879)* unde percepția proximității este ilustrată prin adverbul de apropiere *aici*, prezent la forma populară „*ici*”: „*Parcă-l văd cum vine ice/ Șade-n veci pe-același jaț/ Și la tine își îndreaptă/ Ochii negri și șirați*”.

În *Strigoii (1876)* spațialitatea este redată tot prin intermediul deixisului nedeterminat, construit cu adverbul de loc *departe* și cel de timp *acum*: „*Departede vede orașul pe sub un arc de pară/ Și lumea-nebunise gemând din răspuțere...Și sufletul ei dulce din ce în ce mai cald/ Pe ea o ține –acuma, ce fu a morții pradă?*”. În versul acesta, adverbul „*acuma*”, ilustrează un topos căruia iubita nu-i mai aparține, ea întruchipând acum, ipostaza demonică a strigoiiului.

2. Deixisul descriptiv

Printre elementele structurante identificabile în poezia lui Eminescu, distingem categoria aproapelui, aflată într-un raport antinomic și complementar cu cea departelui, reperabile la nivel descriptiv. Astfel, pornim de la ipoteza că aceste alternanțe sau tensiuni nu fac decât să polarizeze viziunea poetică, tocmai de aceea, am avut în vedere antumele și postumele.

În viziunea poetului, dragostea este un element din sfera aproapei, ea aparține atât spațiului terestru cât și celui cosmic, în sensul că iubirea, ca element al aproapei presupune visare, sensibilizare, în vreme gândirea, meditația, ca elemente ale departei presupun reflecție, conștiință.

Comparativ cu deixisul nedeterminant care, după cum am putut observa se manifestă cu o frecvență redusă, odată cu deixisul descriptiv ne aflăm în fața unei „metaforizări a spațiului”. În cele mai multe dintre poezii, mediatorii aici, acum, aproape, departe, însoțesc imaginea oferind o perspectivă aparte asupra toposului la Eminescu.

Viziunea asupra departei este evidențiată în poemul *Feciorul de împărat fără stea (1872)* în care este ilustrat un topos distinct, dar și o metamorfozare a acestuia, este vorba de un spațiu îndepărtat și de un timp la fel de îndepărtat, cel al universului cosmic, al stelelor îndepărtate: *“Pământul departe-ntr-un punct se contrage/ Căci lumi de departe în puncte se schimb/ Dispar a pământului viziune vage/ Aleargă, trăiește a astrilor timp.”*

Iată percepția asupra aproapei, simbolizat de pământul care *“aleargă spre a trăi a astrilor timp”* care este cosmosul-departele. Astfel, deixisul descriptiv exprimat printr-un adverb de loc “departe” ilustrează practic raportul concret-abstract, terestru-cosmic (Cornea, 1990: 9).

Această perspectivă asupra spațiului poate fi analizată prin aceeași “fenomenologie a percepției”, “percepția spațiului nu este o categorie specială de acte, sau de stări de conștiință, cu ajutorul ei înțelegem pământul și cerul, iar modalitățile sale exprimă întotdeauna viața întregă a subiectului, energia cu care tinde spre un viitor prin intermediul corpului și al lumii sale” (*Ibidem*: 339).

După cum am menționat în introducere, poemul care ilustrează poate în totalitate percepția asupra aproapei și a departei este *Floare albastră (1873)*, care este văzut în relație de complementaritate cu *Luceafărul*. În cele două poeme se produce o polarizare a celor două categorii care se atrag și, în același timp, se resping.

Spunem astfel, că *Floare albastră* nu face decât să anticipeze întreaga problematică, valorificată în *Luceafărul*, unde aproapele este reprezentat de Cătălina, iar cugetătorul devine un Hyperion, un simbol al departei.

Remarcăm încă din primele versuri o descriere a două spații, dar și o opoziție între ele, spațiul terestru, concret, căruia îi aparține iubita, și spațiul celest, cosmic, din care face parte cugetătorul: *“Iar te-ai cufundat în stele/ Și în nori și-n ceruri nalte?! De nu m-ai uita încalte,/ Sufletul vieții mele...”*. Poetul înfățișează gândirea abstractă, îndreptată spre absolut, în vreme ce iubita întruchipează cotidianul, concretul, banalul.

De asemenea, piramidele, simbol, al terestruului sunt în antiteză cu stelele care indubitabil ilustrează absolutul: *“Piramidele-nvechite/ Urcă-n cer vârful lor mare/ Nu căta în depărtare fericirea ta, iubite!”*.

Principiul depărtării este în mod infailibil identificabil în aceste versuri. De altfel, cuvântul-cheie este rostit de către iubită, substantivul “depărtare”-simbol al spațiului cosmic, al înaltului.

Pe de altă parte, apropierea este sugerată în invitația lansată de aceasta: *“Acolo-n ochi de pădure/ Lângă balta cea senină/ Și sub trestia cea lină,/ Vom șede în foi de mure”* prin intermediul adverbului de loc *acolo*, care redă imaginea codrului și a lacului, simboluri ale aproapei, ale spațiului terestru. Aici, adverbul *acolo* are rol de mediator descriptiv întrucât descrie un cadru natural, paradisiac, des întâlnit, în lirica eminesciană.

În *Făt-frumos din tei*, deixisul descriptiv este evidențiat în versurile: *“Umbra-n codri ici și colo/ Fulgerată de lumine/ Ea trecea prin frunza-n freamă/ Și prin murmur de albine”*.

Adeverbele de apropiere “*ici*” și “*colo*”, corespund adverbilor aici și acolo, însoțind imaginea descriptivă a codrului, a unui “spațiu natural” (Ponty, 1999: 354).

Aceeași situație o observăm și în cazul poemului *Ce șoptești atât de tainic*, în care adverbul de loc *acolo*, prezent la forma populară “colo”, este un indice al spațiului concret, al aproapelui: “Numai colo, unde teiul/ Lasă floarea-i la pământ/ Eu încep să mișc din buze/ Și trimit cuvinte-n vânt”.

În *Călin (file din poveste)* descrierea este realizată cu ajutorul mediatorilor aici, acolo și departe: “Prin ușoara-nvinețire a subțirilor mătăsurii/ Ici și colo a ei haină s-a desprins din sponci ș-arată/ Trupul alb în goliciunea-i, curăția ei de fată”. Adeverbele de loc “ici și colo” însoțesc imaginea, contribuind la construirea portretului fetei.

De asemenea, spațialitatea este sugerată prin adverbele *acolo* și *departe* din versurile: “De treci codri de aramă de departe vezi albind/ Ș-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint/ Acolo lângă izvoară iarba pare de omăt/ Flori albastre tremur ude în văzduhul tămâiet.” descriu imaginea codrului, element al aproapelui, utilizat frecvent de Eminescu.

O situație aparte o reprezintă poezia *Fiind băiet păduri cutreieram* unde apare același element: codrul, ilustrat prin adverbul „aproape” care însoțește personificarea din versul: „Un buciom cântă tainic cu dulceață”.

Descrierea este mediată cu ajutorul adverbului de loc din versurile: “Pe câmpii un val de argintie ceață/ Sclipiri pe cer, văpaie peste ape/ Un buciom cântă tainic cu dulceață/ Suind din ce în ce tot mai aproape”. Aceasta este realizată într-o manieră inedită, ea redând practic ecoul glasului din mijlocul codrului.

Același principiu al departelui este prezent și în poemul *De câte ori, iubito* în care asistăm la o rememorare a poveștii de iubire: „De câte ori, iubito, de noi mi-aduc aminte/ Oceanul cel de gheață mi-apare înaintea/ Pe bolta aurie o stea nu se arată/ Departe doară luna cea galbenă- o pată”.

Adverbul de loc *departe* din structura: “departe, doară luna cea galbenă- pată” redă înaltul cerului, dominat de imaginea pală a lunii. În poemul acesta, Eminescu evocă un “vast spațiu deschis al evocării” (Cristea, 1979: 94).

De data aceasta însă, imensa întindere care departe cuplul este “Oceanul cel de gheață” care “conferă un dramatism aparte despărțirii”. (Cristea, 1979:95).

Gelozie (1880) este, alături de *Floare albastră*, o poezie în care Eminescu anticipează problematica spațiului, străbătut de aceeași imagine obsedantă a lunii: “Când lunecă pe negre păduri de paltin luna/ Pătruns el e de jalea luminei cele reci/ În veci de el departe, și el iubind-o-n veci”.

Aici, locuțiunea prepozițională “de (el) departe” se referă nu doar la un cronotop, ci și la depărtarea în plan afectiv. Acest ultim vers este aproape identic cu cel din *Luceafărul*, după cum vom vedea, doar topica diferă în cel de-al doilea poem, precum și exclamațiile îndrăgostiților.

Dacă în primul, exclamatarea îi aparține principiul masculin: “În veci de el departe, și el iubind-o-n veci”, în cel de-al doilea, aceasta este caracteristică principiului feminin: “În veci îl voi iubi/ Și-n veci va rămânea departe...”

Nu în cele din urmă, ne referim la poemul poate, cel mai reprezentativ pentru categoria aproapelui și a departelui, și anume poemul *Luceafărul*.

Cred că pentru a înțelege cele două categorii ar trebui să pornim de la studiul lui Cornea asupra aproapelui și departelui. În viziunea sa, “aproapele este o modalitate de descărcare a subiectivității”, dacă luăm ca exemplu, de pildă, poemul *Din valurile vremii*, în timp ce departele nu face decât “să destrame spontaneitatea reacțiilor, calmând manifestarea a-sentimentelor, ori a resentimentelor” (Cornea, 1990:6) dacă ne raportăm la poemul *Luceafărul*.

Eminescu accentuează discrepanța dintre două ființe care aparțin unor spații distincte, spațiul terestru-aproapele, din care face parte fata de împărat și spațiul cosmic-departele, căruia îi aparține luceafărul.

Versurile: „*Ca în cămara ta să vin/ Să te privesc de-aproape/ Am coborât cu-al meu senin și m-am născut din ape*” evidențiază percepția eminesciană asupra proximității și distanței. Sintagma

„*să te privesc de-aproape*”, construită cu adverbul “aproape” se referă la spațiul concret, din care face parte iubita.

Descrierea spațiului cosmic este realizată tot cu ajutorul deixisului *acolo*, prezent la forma populară „*colo*”: „*Colo-n palate de mărgean/ Te-oi duce veacuri multe/ Și toată lumea-n ocean/ De tine o s-asculte*”, evidențiind universul nemărginit.

În același timp, perspectiva asupra aproapelui și departelui este sugerată în mod direct de dialogul dintre Demiurg și Hyperion: „*Ei doar au stele cu noroc/ Și prigoniri de soarte/ Noi nu avem nici timp, nici loc/ Și nu cunoaștem moarte*”, unde incompatibilitatea dintre două lumi: cea de jos-aproapele, și cea de sus-departele, este evidentă.

Nu încapă îndoială că „spațiul este totul”, astfel, uneori avem impresia că ne cunoaștem în timp, dar nu cunoaștem decât o suită de fixări în spații de stabilitate a ființei noastre care „chiar când se întoarce în trecut, în căutarea timpului pierdut, vrea să suspende zborul timpului” (Bachelard, 2005: 40). Cu alte cuvinte putem spune că „în miile sale de alveole, spațiul conține timp comprimat. La asta servește spațiul” (Ibidem, 2005: 41).

3. Deixisul narativ

Am putea defini deixisul narativ ca pe o entitate care se află la intersecția dintre descriere și narațiune. Prin el înțelegem „spațiul trăit”, conform lui Merleau Ponty care definește experiența ca ambivalentă, incluzând aproapele și departele, de unde rezultă o percepție iluzorie: „Dacă am impresia că văd din depărtare o piatră mare, plată, pe un drum cu denivelări, o piatră care este de fapt o pată de lumină, nu pot să spun vreodată că am văzut piatra plată, cum voi vedea apropiindu-mă, pata de lumină” (Ponty, 1999:354).

O definiție asemănătoare ne oferă și Starobinski care vorbea de „spațiul viu”, sintagma reală era, de fapt, „ochiul viu”, dar : „transpunându-l în poezie, putem vorbi de un spațiu viu” (Starobinski,1985: 256).

Astfel, vom opera cu o clasificare conform lui Ponty, în cadrul spațiului trăit, incluzând *spațiul mitic* și un *spațiu natural*. Vom include, de asemenea, și ambiguitatea conștiinței cu reflexe spațiale mitice,ambiguizarea dintre spațiu și timp, cu alte cuvinte cronotopul bahtinian.

În interiorul poemului *Minte și inimă (1879)*, prin intermediul adverbului de loc *acolo*, poetul conotează spațiul mitic din epopeea lui Homer, războiul troian: „*Prostul! Numai gura îi de el/ De-o iubește pe Brizeis, de ce-o dă ca un mișel?/ I-aș fi dat eu lui mireasă, să fi fost eu acolo...*”.

O situație similară este prezentă și în cazul poemului *Gemenii (1882)* în care prin intermediul adverbului *acolo*, poetul face apel la mitologie, la legendele din antichitate: “*O, vino mai aproape, aproape la al meu piept/ Ca zece morți deodată durerile iubirii-s/ C-acele morți în suflet eu te iubesc, Tomiris*”.

În ceea ce privește spațiul natural de care vorbea Merleau Ponty, el este conotat în poemul *Ce te legeni (1881)* cu ajutorul adverbilor “*ici*” și “*departe*” care îndeplinesc clar un rol narativ: “*Bate vântul dintr-o parte/ Iarna-i ici, vara-i departe*”, care evidențiază relația spațio-temporală, cronotopul bahtinian (Bahtin, 1982: 389). Altfel spus, “spațiul precede subiectul, el ia ființă într-un spațiu deja dat” (Ponty, 1999: 352) care, în cazul de față este codrul.

Deixisul narativ este prezent și în poemul *Luceafărul*, în care spațiul este conotat prin intermediul adverbului de loc „departe” care ilustrează universul, spațiul cosmic: „*Dar nici*

nu știi măcar ce-mi ceri?/ Dă-mi pace, fugi departe/ O, de luceafărul din cer/ M-a prins un dor de moarte”.

Putem conchide că la Eminescu cele două categorii, a aproapelui și a departelui sunt văzute în raport antinomic, dar și complementar cu ajutorul unor mediatori care pot fi: nedeterminați, descriptivi sau narativi, ce au rolul de a modela sensibilitatea eminesciană și de a contura percepția poetică asupra proximității și a distanței.

Ediții consultate:

Mihai Eminescu, 1982, *Poezii*, 3.vol, Ediție critică de D. Murărașu, Editura Minerva, București.

BIBLIOGRAPHY

1. Cătălin Ghiță, 2005, *Lumile lui Argus-O morfotipologie a poeziei vizionare*, Editura Paralela 45, Pitești.
2. Edgar Papu, 1971, *Poezia lui Eminescu. Elemente structurale*, Editura Minerva.
3. Gaston Bachelard, 2005, *Poetica spațiului*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
4. Ioana Em. Petrescu, 2005, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, Ed. Paralela 45, Pitești.
5. Jean Starobinski, 1985, *Textul și interpretul*, Editura Univers, București.
6. Mihail Bahtin, 1982, *Probleme de literatură și estetică*, Editura Univers, București.
7. Maurice Merleau Ponty, 1999, *Fenomenologia percepției*, Traducere de Ilieș Câmpeanu și Georgiana Vătăjelu, Editura Aion, Oradea.
8. Valeriu Cristea, 1979, *Spațiul în literatură*, Editura Cartea Românească, București.